

DÉKÁNY ÉVA

Nem jöttem hínia az igazakat.

Az ómagyar anti-egyeztetett főnévi igenevekről¹

The empirical focus of this paper is Old Hungarian infinitives with a controlled PRO subject. These infinitives could optionally agree with their subject, anti-agree with it (3SG agreement but non-3SG subject), or show no agreement. I argue that infinitives without agreement contain no agreement features, while agreeing and anti-agreeing ones do so. I propose that Old Hungarian infinitives can be optionally strong or weak phases, and the difference in strength correlates with the two agreement types. When the infinitive is a weak phase, PRO can get reference in the canonical position (the specifier of the infinitival TP). Here PRO is probed by T's agreement features and it values these features, yielding regular agreement. Anti-agreement occurs when the infinitive is a strong phase. In this case the phase boundary between the PRO and its controller prevents PRO from getting reference in spec, TP. In order to get reference, PRO either has to move to the edge of the infinitival phase, or it has to get reference in the post-syntactic component. In either case, PRO gets reference when it cannot be probed by T's agreement features any more. To prevent these features from reaching the interfaces without a value, a default feature-filling mechanism rescues the derivation as a last resort. The analysis supports binding or agreement based theories of control, as opposed to the movement analysis.

Keywords: Old Hungarian, infinitive, control, anti-agreement, strong and weak phases.

1. Bevezetés

Ebben a tanulmányban azokkal az ómagyar infinitívuszokkal foglalkozom, melyek E/3 személyvégződést viselnek ugyan, de alanyuk nem E/3. Az (1-a) példamondat a legrégebbi magyar könyvből, a Jókai-kódexből (1440 k.) illusztrálja a jelenséget.²

---

¹ A cikk alapjául szolgáló kutatást a 78074 sz. számú OTKA projektum támogatta. Köszönöm a projektum munkatársainak és a két névtelen lektornak a hasznos tanácsokat és megjegyzéseket. Az ómagyar adatoknál a folioszámra hivatkozom.

² Az ómagyarban az infinitívusz E/3 végződése *-nia/nie* és *-nya/nye* alakban is előfordul.

- (1) a *mert nem akarom ewtett bantanja* (JókK 15)
 b *nem jöttem hynja az jgagakath* (Könyvecse 29v)
 c *yeweeek Ierwfalemben lathnya peterth es lakozom ewnala* (ÉrdyK 373)

Vö. a személyvégződés nélküli és a szabályosan egyeztetett alakokat a Jókai-kódexből:

- (2) *Azert nem akarom ewtet bantanj* (JókK 15)
 (3) *nem akaromuala magamot jelentenem*: (JókK 62)

Az (1)-ben látható egyeztetési mintát – a nemzetközi szakirodalom terminológiája alapján – anti-egyezésnek hívom. Az anti-egyeztetett alakok minden számú és személyű alany mellett megtalálhatóak, és szinte minden nyelvemlékben előfordulnak. Ráadásul olyan mértékben, mely kizárja, hogy az (1) típusú mondatok hibásak lennének (A. Jászó 1992). Az anti-egyeztetés tehát az ómagyar grammatika szerves része volt.³

Bár magát a jelenséget a nyelvtörténészek természetesen megfigyelték (l. többek között Károly 1956; A. Jászó 1992), részletesen nem tanulmányozták a disztribúcióját: nem vizsgálták, hogy korrelál-e például i) az infinitívusz főmondatban betöltött szerepével (alany, tárgy, határozó), ii) azzal, hogy az igenév kontrollált vagy önálló referenciájú alannal rendelkezik, iii) a kontrolláló főnévi csoport esetével, vagy iv) a kontrolláló főnévi csoport és az igenév felszíni sorrendjével stb. E tanulmány célja, hogy az anti-egyeztetés disztribúcióját adekvát módon leírja, és a megfigyelt mintázatokra generatív mondattani elemzést nyújtson. A generatív szakirodalom jól ismeri mind az egyeztetést viselő infinitívuszokat, mind az alany és az állítmány közötti anti-egyeztést, azonban legjobb

---

Ennek a váltakozásnak szintaktikai szempontból nem tulajdonítok jelentőséget. A. Jászó (1992) szerint a *-nya/-nye* a *-nia/-nie*-ből jött létre úgy, hogy az *i* palatalizálta az *n*-t, és beleolvadt a nazálisba. Ez a kódexekben főleg egy szótagú, mély hangrendű szavakban tapasztalható.

³ Az anti-egyeztetett infinitívuszok megtalálhatóak a szlavóniai magyar nyelvjárásban (vagy legalábbis a 19. század végén még megtalálhatóak voltak), bár használatuk valószínűleg csak bizonyos igékre korlátozódik. Az alábbi példák forrása Simonyi (1892: 290). Az anti-egyező *-nia/-nie* végződés használatát ebben a dialektusban megerősíti Keresztes (1953) és Balassa (1894) is.

- (i) a *Enném, csak volna mit enniê.*
 b *Magunk szoká[l]juk aztat tennie.*
 c *Azok tudnak danolnia.*

Dolgozatomban csak az ómagyar anti-egyeztetett infinitívuszokkal foglalkozom, mert a szlavóniai nyelvjárásból nincsen megfelelő mennyiségű adatom.

tudomásom szerint idáig nem ismer egyetlen olyan nyelvet sem, amely a kettőt kombinálja (azaz anti-egyeztetett infinitívuszokkal rendelkezik).

A dolgozat felépítése a következő. A 2. részben négy kódex anti-egyeztetett igeneveinek számarányát vizsgálom. A 3. rész az anti-egyezés eloszlását térképezi fel. Arra a következtetésre jutok, hogy ez a jelenség opcionális és semmilyen más nyelvtani tényezővel nem mutat korrelációt. A 4. részben a korábbi szakirodalom hipotéziseit tekintem át. Az 5. részben amellet érvelek, hogy az anti-egyeztetés default értékű egyeztetés, azaz olyankor merül fel, amikor a infinitívusz igéje és PRO alanya közötti szabályos egyeztetés nem tud végbemenni.⁴ A 6. részben rátérek az adatok generatív nyelvtani keretben megfogalmazott elemzésére. Az utolsó rész a dolgozat főbb tanulságait összegzi.

2. Az anti-egyeztetési alakok aránya a többi infinitívushoz képest

2.1. A már ismert számadatok: Jókai- és Bécsi kódex

A korábbi szakirodalom az anti-egyeztetést tartalmazó nyelvemlékek közül két kódex infinitívuszairól készített kimerítő igényű, számszerű kimutatást. Károly Sándor 1956-os monográfiájában kigyűjtötte és rendszerezte a Jókai-kódex és a Bécsi kódex nem egyeztetett, szabályosan egyeztetett, és anti-egyeztetett infinitívuszait.⁵ Ebben az alrészben az ő kimutatásainak egyszerűsített változatát közlöm. A táblázatokban a + jel utáni számok jelzik az adott számú és személyű alannyal található anti-egyeztetett példák számát.

Az 1440 körül keletkezett Jókai-kódexben 426 főnévi igenévből 305 nem egyeztetett (71,6%), 99 szabályosan egyeztetett (23,24%) és 22 anti-egyeztetett (5,16%). Összesen tehát 121 infinitívusz visel egyeztető morfémát, és ebből 18,18% anti-egyeztetett. A részletes adatokat az 1. táblázat tartalmazza. Az anti-egyeztetés fentebb megadott definíciója szerint (E/3 végződés nem E/3 alannyal) az E/3 alanyú infinitívuszok értelemszerűen nem anti-egyezhethetnek. Ha az összes egyeztetett infinitívuszból kivesszük az E/3 alanyúakat, akkor 84 egyeztetett főnévi igenév marad, ebből 62 (73,8%) szabályosan egyeztetett és 22 (26,2%) anti-egyeztetett. Az utóbbi példák közül itt csak egyet közlök (4), a többi adat listázásától terjedelmi korlátok miatt eltekintek.⁶

⁴ A default érték jelentése „alapértelmezés szerinti érték”, „a legjelöletlenebb érték”. Egyes tanulmányok a „jobb híján érték” megnevezést használják. A deriváció végén érték nélkül maradt jegyekhez a nyelvtan végső menedékként default értéket rendel.

⁵ Hasonló kimutatást a Münchener kódexről is készített, ebben a nyelvemlékben azonban nem talált anti-egyeztetett igenevet.

⁶ A könnyebb visszakereshetőség kedvéért megadom a Károly (1956) által azonosított minden anti-egyeztetett igenevet és locusaikat. Ezek a következők: *bantanyā* (JóK)

(4) *ha mynden nappon fogattok nekȳ adnya eleg eledelt* (JókK 151)

1. táblázat
A Jókai-kódex főnévi igenevei

	egyeztetett	nem egyeztetett
E/1	24 + 4	23
T/1	5	2
E/2	23 + 3	13
T/2	6 + 2	4
E/3	37	211
T/3	4 + 13	52
	99 + 22	305

A 15. század középső harmadából származó Bécsi kódex 412 infinitívuszából 262 nem egyeztetett (63,59%), 149 szabályosan egyeztetett (36,17%), 1 pedig (0,24%) anti-egyeztetett. Vagyis 150 infinitívuszon van személyvégződés, és ennek 0,67%-a anti-egyezik. A szabályosan egyeztetett E/3 alanyú infinitívuszokat nem számítva tehát 147 egyeztetett főnévi igenév marad, melyből 146 szabályosan egyeztetett (99,3%) és 1 anti-egyeztetett (0,7%). A Bécsi kódex adatait a 2. táblázat foglalja össze.

(5) *a nem aka2okat innia kēze2eitēnē* (BécsiK 48)

2. táblázat
A Bécsi kódex főnévi igenevei

	egyeztetett	nem egyeztetett
E/1	29	0
T/1	9	0
E/2	34	0
T/2	21	1
E/3	3	200
T/3	53 + 1	61
	149 + 1	262

15), *lenȳe* (JókK 16), *ennȳe* (JókK 16), *vennȳe* (JókK 22), *adnȳa* (JókK 24), *kewuetnȳe* (JókK 24), *laknȳa* (JókK 28), *laknȳa* (JókK 39), *adnȳa* (JókK 48), *fȳrnȳa* (JókK 58), *fo-lyamnȳa* (JókK 68), *ȳwttnȳa* (JókK 70), *elnȳe* (JókK 82), *hynnȳe* (JókK 108), *kewuettnȳe* (JókK 108), *p[re]dicalnȳa* (JókK 118), *yarnȳa* (JókK 118), *adnȳa* (JókK 119), *adnȳa* (JókK 119), *latnȳa* (JókK 127), *engednȳe* (JókK 127), *czudalkodnȳa* (JókK 150), *adnȳa* (JókK 151). Ez összesen 23 igenév a táblázatban jelzett 22-vel szemben; feltételezhetően a táblázatban valamelyik koordinált igenévpár véletlenül egy, nem pedig kettő igenévként szerepel.

A két kódexben tehát jelentős eltérés mutatkozik az összes egyeztetett igenév és az anti-egyeztetett igenevek arányában. Annak eldöntéséhez, hogy az anti-egyezés a kor nyelvéllapotában inkább olyan gyakori lehetett, mint a Jókai-kódexben, vagy inkább olyan nagyon marginális jelenség volt, mint ahogyan azt a Bécsi kódexben tapasztalhatjuk, további nyelvelmékek infinitívuszainak kimerítő igényű vizsgálata szükséges. A következő pontban az ezirányba tett első lépések eredményeit mutatom be.

2.2. További nyelvelmékek számadatai: Könyvecse és Guary-kódex

Vizsgálódásom tárgyául két kisebb nyelvelméket, a Könyvecsét és a Guary-kódexet választottam. Választásomat az indokolja, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Generatív Történeti Szintaxis projektjének keresőjével (<http://corpus.nytud.hu/rmk/>) ezekben a nyelvelmékekben morfológiailag elemzett formában is lehet keresni. A Régi magyar konkordancia nevű felületen e két nyelvelmélek összes infinitívuszát gépi kereséssel nyertem ki, illetve rendeztem személy- és számvégződés szerinti csoportokba. Az adatok csoportosításának helyességét kézzel is ellenőriztem. Az így kapott E/3 végződésű alakokból az anti-egyezőket kézi kereséssel szűrtem ki.

A Guary-kódexet 1508 előttre datálják a nyelvtörténészek, ebben a nyelvelmélekben 207 főnévi igenévből 80 nem egyeztetett (38,65%), 112 szabályosan egyeztetett (54,10%) és 15 (7,25%) anti-egyeztetett (l. a 3. táblázatot). Vagyis 127 infinitívuszon található személyvégződés, aminek 11,81%-a anti-egyezik. Egy ilyen példát (6)-ban adtam meg.⁷ Az E/3 alannal egyeztetett példákat nem számítva 48 egyeztetett főnévi igenév marad, ebből 33 szabályosan egyeztetett (68,75%) és 15 anti-egyeztetett (31,25%).

(6) *mert igõn zereted iocat, es gonozocat meg ragalmaznia* (GuaryK 20)

⁷ Az anti-egyeztetett igenevek és locusaik kimerítő listája a következő: *mennie* (GuaryK 6), *meg ragalmaznia* (GuaryK 20), *meg õlnie* (GuaryK 46), *kinzania* (GuaryK 55), *alaia vetnie* (GuaryK 72), *tennie* (GuaryK 78), *kernie* (GuaryK 92), *meg tanulnia* (GuaryK 94), *fogdofnia* (GuaryK 94), *zorongatnia* (GuaryK 94), *meg gionnia* (GuaryK 95), *zõlnie* (GuaryK 103), *tacarodnia* (GuaryK 113), *meg fõrtõztetnie* (GuaryK 115), *orzaglania* (GuaryK 134). A példák teljes szövege elérhető a <http://corpus.nytud.hu/rmk/> keresőfelületén keresztül.

3. táblázat
A Guary-kódex főnévi igenevei

	egyeztetett	nem egyeztetett
E/1	7 + 2	0
T/1	14 + 1	1
E/2	4 + 4	11
T/2	0	0
E/3	79	59
T/3	8 + 8	9
	112 + 15	80

Az 1521-ből fennmaradt Könyvecse 87 infinitívuszt tartalmaz, ebből 67 nem egyeztetett (77%) 18 szabályosan egyeztetett (20,7%), és 2 anti-egyeztetett (2,3%). Azaz 20 főnévi igenév visel személyragot, s ennek 10%-a anti-egyeztetett (4. táblázat). Az E/3 alannyal egyeztetett infinitívuszokat nem tekintve 17 egyeztetett infinitívusz marad: 15 (88,24%) egyeztetett és 2 anti-egyeztetett (11,76%).

(7) *zegensegnek helyen kjvannak valamjt bjrnja* (Könyvecse 15r)

(8) *nem jöttem hjnja az ygazakath* (Könyvecse 29v)

4. táblázat
A Könyvecse főnévi igenevei

	egyeztetett	nem egyeztetett
E/1	4 +1	1
T/1	3	1
E/2	3	3
T/2	0	0
E/3	3	44
T/3	5 +1	18
	18 +2	67

Bár a Guary-kódex és a Könyvecse némileg később keletkeztek, mint a Károly által vizsgált korai kódexek, és végleges általánosítást csak lényegesen több nyelvemlék számadatainak vizsgálata után lehet majd tenni, az mindenképpen kiderül a két kódex alapján, hogy az anti-egyeztetés nem tekinthető olyan marginális jelenségnek, mint ahogyan a Bécsi kódex alapján gondolhatnánk. Az anti-egyeztetett példák száma jóval meghaladja azt a határt, melyen belül performanciahibának lehetne őket tekinteni, s ezért az anti-egyezés az ómagyar grammatika szerves részének tekintendő.

A tanulmány további részében az itt tárgyalt négy kódexen túl a Bod-, Czech-, Debreceni, Döbrentei-, Érdy-, Gyöngyösi, Horváth-, Jordánszky-, Kazinczy-, Keszthelyi, Lobkowicz-, Nádor-, Nagyszombati, Pozsonyi, Székelyudvarhelyi, Teleki-, Vitkovics-, Weszprémi-, és Winkler-kódexekben, továbbá a Krisztina- és Margit legendában és a Példák Könyvében végzett tallózó gyűjtés adatait is felhasználtam.

3. Az anti-egyeztetés eloszlása

3.1. Kontrollós és nem kontrollós infinitívuszok

A(z) (ó)magyar főnévi igeneveket két nagy osztályba lehet sorolni. Az egyik osztályba azok tartoznak, melyeknek alanya kiejtetlen (PRO) és koreferens a főmondat egy vonzatával. (9)-ben a főmondat tárgya koreferens a főnévi igenév alanyával.

(9) *nem hagyjah az lelkeh az sptethsegekreh mennj* (Könyvecse 9v)

Ezeket kontrollós infinitívuszoknak fogom hívni. Az ómagyar kontrollós infinitívuszok között szép számmal találtam anti-egyeztetett példákat, ezeket a 3.2-es részben fogom tárgyalni.

A másik osztályba azok tartoznak, melyeknek alanyát nem kontrollálja egy főmondati DP. Ezeket nem kontrollós infinitívuszoknak fogom hívni. A főnévi igenévnek önálló referenciájú, nem kontrollált alanya csak akkor lehet, ha a főmondatban nincs olyan főnévi csoport, mely az infinitívusz alanyának referenciáját potenciálisan leköthetné. Ez pedig csak akkor fordul elő, amikor a mátrix-predikátum egyargumentumú és az infinitívusz az egyetlen vonzata. Ilyenek az episztemikus (valószínűséget kifejező), az irányultság nélküli deontikus (szükségességet kifejező) és a főnévi predikátumok. Az ilyen predikátumok mellett előforduló infinitívuszok alanya részes esetű.⁸

⁸ Mivel ezekben az esetekben főnévi igenév a fölérendelt predikátum egyetlen bővítménye, kizárható az az elemzés, melyben a datívuszi DP a főmondatból kontrollál egy beágyazott PRO alanyt. Az infinitívuszi tagmondatban kiosztott eset nyelvfüggő: az oroszban és a lengyelben részes eset, az ógörögben tárgyeset, az izlandiban alanyeset (Landau 2008). Mint alább látni fogjuk, a(z) ómagyarban vannak valódi datívuszi kontrollós mondatok is, melyekben a részes esetű DP főmondati vonzat, a beágyazott alany pedig kontrollált PRO. A nem kontrollós és a valódi datívuszi kontrollós igenevek elkülönítéséről l. Tóth (2002, 2011b); É. Kiss (2001, 2002, 2009).

- (10) a *(ke)keluala* [*ew 3erzetenek nagy fokaſſagban terjedny*] (JókK 013)
 b *kèllèmètèfec* [*mēdenecn^c betellèfednièc*] (MünchK 84vb)
 c [*az zent zjzessegnek: hat tarsokat t_i*] *keelluallany_a*:_i (KazK 73v)

Olyan példát, mely egyértelműen nem kontrollos és anti-egyeztetett, nem találtam.

Egy egyértelműen anti-egyeztetett, nem kontrollos példa fölérendelt predikátuma a fent említett három csoport valamelyikébe tartozna (episztemikus, irányultság nélküli deontikus vagy főnévi predikátum). Az episztemikus és deontikus predikátumok elkülönítése nem mindig egyértelmű, mivel sok predikátum mindkét olvasattal kompatibilis (pl. *kell*), és a szövegkörnyezet nem feltétlen egyértelműsíti, hogy melyik olvasatról van szó. Ahol ez a dilemma egyértelműen eldönthető, ott a kódexekben döntő többségben deontikus predikátumról van szó (mit szabad vagy nem szabad tenni a hívő embernek). A deontikus predikátumok közül viszont csak az irányultság nélküliek a nem kontrollosak: azaz azok, melyekben a részes esetű főnévi csoport nem a mátrix predikátum *experiens* szerepű vonzata, hanem az infinitívusz alanya. Az ilyen esetek elkülönítését megnehezíti, hogy több predikátumnak is opcionális *experiens* szerepű vonzata van. Például a *kell* és *szabad* deontikus használatában egy részes esetű főnevet lehet mind érintett szerepű főmondati argumentumnak tekinteni (ebben az esetben a főnévi csoport jelölete a kötelezettség hordozója), mind pedig beágyazott alanynak. Nem kontrollos infinitívuszról csak a második esetben van szó. Élettelen jelölétű főnévi csoportok nem lehetnek kötelezettség hordozók, a *kell*, *szabad* és egyéb predikátumok mellett álló ilyen részes esetű főnév tehát az infinitívusz alanya (l. 10-b). Az ilyen alanyok esetében az jelenti a problémát, hogy harmadik személyűek.

- (11) *Nem feltétlenül kell [az ebédnek délre kész lenni(e)].* (Tóth 2002: 137)

Egy egyértelműen anti-egyeztetett példában az alany első vagy második személyű lenne. Egy T/3 alanyú anti-egyeztetett példa azért nem lenne teljesen meggyőző erejű, mert bizonyos beszélők számára az ilyen alanyok a mai magyar nyelvben is anti-egyezhethetnek.

- (12) *Jövő év végére itt háznakak kell épülnie/épülniük.* (Tóth 2002: 152)

Így tehát egy T/3 alannal nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy valóban az ómagyarban széles körben használt, minden szám-személy kombinációra kiterjedő anti-egyeztetésről van-e szó.

Összefoglalva az elmondottakat: többféle megfontolás is nehezíti annak megállapítását, hogy egy részes esetű főnévi csoport tényleg az infinitívusz alanya-e, s nem találtam olyan példát, ahol ez az eset minden kétséget kizáróan fennáll és a főnévi igenév anti-egyezik. Egyértelmű példa híján azt fogom feltételezni,

hogy a nem kontrollos infinitívuszok között az ómagyarban nem volt lehetséges az anti-egyeztetés.

3.2. Az anti-egyeztetés a kontrollos infinitívuszok között

Károly (1956) és Tóth (2011b) nyomán, de az ő csoportosításuktól némileg eltérve, a kontrollos ómagyar infinitívuszokat öt természetes osztályra bontom. A felosztás alapja az infinitívusznak a mátrix predikátum argumentumszerkezetében játszott szerepe és a kontrolláló főnévi csoport esete. Az infinitívusz lehet egy személytelen, kétargumentumú mátrix predikátum alanya; ilyenkor az igenév alanya a főmondati részes esetű DP-vel koreferens. Az infinitívusz lehet továbbá a mátrix predikátum tárgya; ez esetben az igenév PRO alanya a főlérendelt predikátum alanyi vagy részeshatározói argumentumával koreferens. Az infinitívusz ezen túl lehet a mátrix predikátum határozója is, az igenév alanya ekkor a főmondati predikátum alanyi vagy tárgyi argumentumával koreferens.⁹ Az öt csoportot az 5. táblázat foglalja össze.

5. táblázat
A főnévi igenevek mondatban betöltött szerepe
és a PRO alanyt kontrolláló DP

A főmondati kontrolláló DP esete	A főnévi igenév szerepe a főmondatban		
	alany	tárgy	határozó
alanyeset	–	+	+
tárgyeset	–	–	+
részes eset	+	+	–

Mind az öt csoportban egyaránt találunk egyeztetett és nem egyeztetett infinitívuszokat, az egyeztetés megjelenése opcionális.

A jelen vizsgálódás alapján megállapítható, hogy anti-egyeztetett igenevek szintén kimutathatók minden osztályban. Az alábbiakban a különböző típusú főnévi igeneveket a kontrolláló főnévi csoport esete szerint csoportosítva mutatom be, és mind az öt csoportból közlök egy-egy nem egyeztetett, szabályosan egyeztetett és anti-egyeztetett adatot. A mondathármak szintaktikai struktúrája minden esetben azonos, grammatikailag lényeges eltérést csak az egyeztetés megjelenésében vagy hiányában, illetve anti-egyeztetésben mutatnak. A párhuzamossá-

⁹ A határozói szerepű infinitívuszokat Károly (1956) további alcsoportokra osztja aszerint, hogy milyen határozó szerepét töltik be (célhatározó, véghatározó stb). Tóth (2011b) ezekkel az alosztályokkal nem foglalkozik, mert az egyeztetés eloszlása szempontjából azonos viselkedést mutatnak. Mivel a jelen tanulmány szintén az egyeztetést vizsgálja, a szemantikai alcsoportok számomra sem relevánsak.

gok kiemelése érdekében törekedtem arra, hogy az egy osztályba tartozó példák-nál a főmondati predikátum azonos legyen (erre csak az utolsó osztályban nem volt lehetőség), továbbá, hogy lehetőség szerint az infinitívusz alanyával korefe-rens főmondati argumentum is ugyanolyan számú és személyű legyen (ezt azon-ban a rendelkezése álló adatok alapján csak két osztályban tudtam teljes mérték-ben megvalósítani).

3.2.1. Alanyi kontroll

Alanyi kontroll esetén az infinitívusz PRO alanyát a főmondat alanyesetű vonzata kontrollálja. Ez két esetben fordulhat elő: ha a főnévi igenév a főmonda-ti predikátum tárgya vagy szabad határozója. Az első esetben a mátrixprediká-tum kétargumentumú: alanyi vonzata egy főnévi csoport, tárgyi vonzata pedig az infinitívuszi tagmondat.

- (13) a *Ne akaryatok ty ffelny* (JordK 450) – nem egyeztetett
- b *ne aka2iatoc felnetèc* (MünchK 42ra) – szabályosan egyeztetett
- c *Ne akaryatok feelnye.* (JordK 55) – anti-egyeztetett

A második esetben a főnévi igenév a főmondati predikátumnak nem vonzata, hanem adjunktuma.

- (14) a *Es ionèc èzec megyèztèni* (megijeszteni) *okèt* (BécsiK 296)
      – nem egyeztetett
- b *Mert nem iottem hynom igazakot de binosokot* (DöbrK 205v)
      – szabályosan egyeztetett
- c *nem jöttem hynja az jgazakath* (Könyvecse 29v)
      – anti-egyeztetett

Az alanyi kontrollos főnévi igenevek a mai magyarban már nem lehetnek egyez-tetettek.

3.2.2. Tárgyi kontroll

Tárgyi kontroll esetén a főnévi igenév PRO alanya a mátrixpredikátum tár-gyával koreferens. Ez olyankor valósulhat meg, amikor az infinitívusz a főmon-dati predikátum szabad határozója.

- (15) a *erezted az te angyalodat meg jzennj az istenj zjletest* (GömK 120r) – nem egyeztetett
- b *èn èzèztettèlec tütpket aratnotok* (MünchK 88rb) – szabályosan egyeztetett
- c *Mert en valasztalak tegedett yrafesmerew emberert Es enfok gyewlekezesimnek p[re]dicalnja* (JókK 118) anti-egyeztetett

A mai magyarban a tárgyi kontrollos infinitívuszok nem viselhetnek egyeztetést.

3.2.3. Datívuszi kontroll

Datívuszi kontroll esetén az infinitívusz PRO alanyának referenciáját a főmondat részes esetű vonzata köti le. Ez a típusú koreferencia akkor valósul meg, ha az infinitívusz a mátrix predikátum alanya vagy tárgya. Az első esetben a mátrixpredikátum kétargumentumú, egy infinitívuszi kategóriájú alanyt és egy experiens thematikus szereppel bíró, részes esetű főnévi csoport vonz. Ebben a szerkezetben a mai magyarban is lehetőség van egyeztetésre.

- (16) a *az istennek anyanak alkolmas volt meg halny* · (HorvK 70v) –nem egyeztetett
- b *legyen alkolmas ennekem zolnom tynektek* (JordK 712) – szabályosan egyeztetett
- c *ha alkolmas ennje mend azokbalal ewangelummy tartokna* (JókK 16) – anti-egyeztetett

A másik esetben a főmondati predikátum háromargumentumú. Alanyi vonzata egy főnévi csoport, az infinitívusz a tárgyi vonzat, a harmadik argumentum pedig egy experiens thematikus szerepű, részes esetű főnévi csoport. Ebben a szerkezetben a mai magyarban korlátozott az egyeztetés: az infinitívusznak tárgyas igének kell lenni.

- (17) a *hagyaa az kórwl allokna a hw zayat arczwl verny*. (JordK 783) – nem egyeztetett
- b *hagyad en nekem be tellyefeytenem | azt. ammyre ievttem*. (CornK 113v) – szabályosan egyeztetett
- c *hog en magamat hattam en zeretõimnec zertelen fogdofnia, es zorongatnia* (GuaryK 94) – anti-egyeztetett

3.2.4. Az ablatívuszi kontroll lehetőségéről

A fentiekben áttekintettem az ómagyar főnévi igenevek Károly (1956) és Tóth (2011b) alapján felállított öt csoportját. A mai magyar nyelvben ezen kívül ablatívuszi kontroll is lehetséges.

- (18) a *Illetlenség lenne tőled_i* [PRO_i késve érkezni.]
- b *Nem lenne szép tőled_i* [PRO_i késve érkezni.]

Az ablatívuszi kontroll lehetőségét nem tárgyalja sem Károly (1956) sem Tóth (2011b). Van azonban egy adat a Guary-kódexben, mely arra utal, hogy az ilyen típusú koreferencia lehetősége az ómagyarban is megvolt. A (19)-beli mondattal egy gonosz szolgáló szitkozza az úrnőjét, a szövegkörnyezetből tehát az infinitívusz alanyának és a *-tól* ragos főnévi csoportnak a koreferenciája egyértelmű. Figyeljük meg, hogy az igenév anti-egyeztetett.

(19) *Fföldön johha ne laffonc te túled fiat zúlnie, ki vag' mindõn feriednec
meg õlõe*, (GuaryK 103)

Egyéb ablatívuszi kontrollos ómagyar adatról nincs tudomásom. Azonban (19) alapján, illetve az alapján, hogy a mai magyarban is fellelhető, feltételezem, hogy az ablatívuszi kontroll az ómagyar grammatikának is része volt. További adatok híján azonban ez egyelőre a feltételezés szintjén marad. Az ablatívuszi kontrollal a továbbiakban nem foglalkozom.

3.2.5. Az adatokból levonható empirikus tanulságok

Az adatokból megállapítható, hogy a szabályos egyeztetéshez hasonlóan az anti-egyeztetés is opcionális jelenség. Egyrészt az anti-egyeztetés független a főlérendelt predikátum argumentumszerkezetétől és a koreferenciaviszonyoktól. Másrészt az anti-egyeztetés minden személyben és mindkét számban előfordul (l. a kódexek igeneveit bemutató táblázatokat, a fenti példákat ill. a 4. részben található adatokat). Harmadrészt az anti-egyeztetés szinte minden nyelvemlékben megtalálható (A. Jászó 1992), így nem tekinthetjük dialektális vagy regionális sajátásnak.

Negyedrész az egyazon kódexen belül ugyanabban a szerkezetben, azonos főlé- és alárendelt predikátummal találunk szabályosan egyeztetett, anti-egyeztetett és nem egyeztetett igeneveket is. A következő három Jordánszky-kódexbeli példában a főmondatban a tagadószt és az *akar* predikátumot találjuk, a beágyazott mondatban pedig a *fél*ni igenevet. Az egyeztetés mindkét változata és elmaradása is grammatikus.¹⁰

- (21) a *Ne akary feelny*, (JordK 470) – nem egyeztetett
 b *Ne akar" ffelned*, (JordK IXb) – szabályosan egyeztetett
 c *Ne akaryatok feelnye*. (JordK 55) – anti-egyeztetett

A jelenség opcionálisát tovább erősítik az olyan példák is, melyekben mondat szintű mellérendelés két tagmondatából csak az egyikben találunk anti-egyeztetést (22), illetve olyan többszörös infinitívuszi alárendelések, ahol csak az egyik igenév anti-egyeztetett (23).

¹⁰ Az alany számában eltérést találunk, ez azonban nem befolyásolja a vizsgált jelenséget. Maga a *ne akarj fél*nie/*fél*nye mondat a Jordánszky-kódexben nem fordul elő. Ezt véletlen hiánynak tekintem. Ugyanebben a kódexben E/2 alannal is van szerkezetileg hasonló anti-egyeztetett példa:

(ii) *ne akaryad hywnya az the baratydat* (JordK 578)

A (14-a), (14-b), (14-c) mondatok tényleges minimális hármast alkotnak, melyek csak az egyeztetésben mutatnak eltérést.

(22) *es mýkoron az vtoso ora el ýwend Jgón (igen) kezdes gondolgodnia
mýnd atte telies el mvlando elettidról · es igón kezdes bankodnod*
(LobkK 41)

(23) *Akarok ewerte tartoznom vrnak ocott adnya* (JókK 119)

Az anti-egyeztetés szintén független a főmondati predikátum és az infinitívusz lineáris sorrendjétől. A (24) alatt található mondatpárban a személytelen predikátumok és infinitívuszi komplementumuk tetszőleges sorrendjét figyelhetjük meg.

(24) *a mely retenetes lezen teneked a criftufth latnya az itiletben* (TelK 253)
b es neznye vlatatos ew zemekuel (JókK 125)

A (25) olyan minimális párt mutat, ahol egy alanyi kontroll struktúrában a fő- és a mellékmondati predikátum is azonos, de felszíni sorrendjük éppen fordított.

(25) *a ygen kezdenek fyrnya* (JókK 58)
b Tahat az zent agyak mynd nyayan syrnya kezdenek (HorvK 9v)

Végül, de nem utolsósorban az anti-egyeztetés független az infinitívusz és az alanyával koreferens főmondati argumentum sorrendjétől is. (26)-ban az infinitívusz és a részes esetű koreferens argumentum tetszőleges sorrendje figyelhető meg személytelen predikátumok melletti kontroll szerkezetben.

(26) *a ha alkolmas ennýe mend azokbalal ewangeliummý tartokna mellyek
eleueuettettne* (JókK 16)
b mely retenetes lezen teneked a criftufth latnya az itiletben (TelK 253)

A (27)-es mondatpárban pedig tárgyi kontroll struktúrában a koreferens főmondati argumentum és a határozói infinitívusz sorrendjének szabadságát tapasztaljuk.

(27) *a hýggýk törtééntnek lennýe ezeket mv raytvnk* (SzékK 26v)
b Jntlek teghedet keesen zolonak lennýe (WinklerK 65r)

Bár az anti-egyeztetett igenevek jóval kisebb arányban fordulnak elő, mint a szabályosan egyeztetett és nem egyeztetett igenevek, ez nem jelenti azt, hogy ne lenne szó tényleges opcionálitásról. Tudjuk, hogy a szabályosan egyeztetett és nem egyeztetett igenevek sem azonos számban vannak jelen a kódexekben. A Jókai-kódex például összesen 99 szabályosan egyeztetett és 305 nem egyeztetett főnévi igenevet tartalmaz (Károly 1956; Tóth 2011b), vagyis a nem egyeztetett igenevek száma körülbelül háromszorosa a szabályosan egyeztetettekének. Az egyeztetés ettől függetlenül opcionális, hiszen nem korrelál semmilyen más nyelvtani tulajdonsággal. Éppen ez áll az anti-egyeztetett igenevekre is. Bár az anti-egyeztetett igenevek száma messze nem éri el a másik két típusét, azt anti-egyeztetés nem korrelál más nyelvtani jelenséggel, ezért opcionálisnak tekintendő.

4. A korábbi szakirodalom hipotézisei

4.1. Az anti-egyeztetés egyenértékű a személyvégződés nélküli alakokkal

A korábbi magyar szakirodalom egybehangzóan úgy vélekedik, hogy a nem E/3 alannyal álló E/3 infinitívuszi végződésnek valójában nincs E/3 értéke, az ilyen személyvégződés teljes mértékben elveszítette eredeti funkcióját. A *-nia/nie* itt nem elemezhető szét két morféimára, hanem egyenértékű a személyvégződés nélküli *-ni* végződéssel (Keresztes 1953; Károly 1956; A. Jászó 1992). Azaz például a Pozsonyi kódex *zoktham wetkeznje* (35 r) adata gyakorlatilag egyenértékű a *szoktam vétkezni* alakokkal. Ez az álláspontot a következő idézetek szemléltetik: „ezek az alakok ... elvesztették az E/3-ra utaló szerepüket; az *-a/-e* elvesztette grammatikai funkcióját, mert más személyekben is használatossá vált” (A. Jászó 1992: 412); „...bizonyos mértékig értékét veszítette, illetve egyenértékűvé vált a személyragtalan alakokkal, s átvette annak szerepét” (Keresztes 1953: 341).

Az 5. részben amellet fogok érvelni, hogy az anti-egyező végződés tényleges E/3 végződés, mely nem egyenértékű a *-ni*-vel. Nem E/3 alanyokkal való megjelenését default értékű egyezésként fogom értelmezni.

4.2. Miért pont E/3?

A. Jászó (1992) úgy vélekedik, hogy az anti-egyeztetés kialakulásának táptalaja, kiindulópontja a szabályosan egyeztetett E/3 végződésű főnévi igenevek gyakorisága lehetett. E/3 alany mellett az egyeztetett alakok jelentős kisebbségben vannak a személyvégződést nem viselőkhöz képest. Ha azonban az egyeztetetlen alakokat félretéve az összes (szabályosan) egyeztetett infinitívuszt tekintjük, akkor ezek között az E/3 végződésűek száma „kiugróan” magas. „Márpedig a gyakori használat szempontjából ez a lényeges” – írja A. Jászó (1992: 422).

Ezt azt jelentené, hogy ha egy kódexben a szabályosan egyeztetett alakok közül az E/3 végződésűek vannak többségben, akkor várhatóak anti-egyeztetett alakok is, ha azonban a szabályosan egyeztetett alakok közül az E/3 végződésűek nincsenek többségben, akkor nem, vagy csak minimális mértékben várhatóak anti-egyeztetett példák.

A 2. pontban vizsgált kódexek közül a Jókai-, Bécsi, Müncheni és Guary-kódexben valóban kimutatható ez az összefüggés. A Jókai-kódexben a legtöbb szabályosan egyeztetett alak E/3-mal fordul elő (összesen 99-ből E/1: 24 db, T/1: 5 db, E/2: 23 db, T/2: 6 db, E/3: 37 darab, T/3: 4 db), és szép számmal találhatóak anti-egyeztetett infinitívuszok is (22 db). A szabályosan egyeztetett igenevek között a Guary-kódexben is túlnyomó többségben vannak az E/3 végződésűek (összesen 112-ből E/1: 7 db, T/1: 14 db, E/2: 4 db, T/2: 0 db, E/3: 79 darab, T/3: 8 db), és itt is megjelennek az anti-egyeztetett igenevek (15 db).

Ezzel szemben a Bécsi kódexben a szabályosan egyeztetett alakok közül az E/3 végződésűek száma a legkevesebb (összesen 149-ből E/1: 29 db, T/1: 9 db, E/2: 34 db, T/2: 21 db, E/3: 3 darab, T/3: 53 db), és a várakozásoknak megfelelően az anti-egyeztetett igenevek száma minimális (mindössze 1 db). Hasonló a helyzet a Münchener kódexben is: a szabályosan egyeztetett igenevek közül az E/3 végződésűek itt is jelentős kisebbségben vannak (összesen 336-ból E/1: 70 db, T/1: 23 db, E/2: 45 db, T/2: 99 db, E/3: 6 darab, T/3: 93 db), anti-egyeztetett igenévből pedig egyetlen egy sincsen.

A fenti összefüggést azonban nem minden kódexben lehet kimutatni. A Könyvecskében például a szabályosan egyeztetett igenevek között nincsenek többségben az E/3 végződésűek (összesen 18-ból E/1: 4 db, T/1: 3 db, E/2: 3 db, T/2: 0 db, E/3: 3 darab, T/3: 5 db), a kódex mégis tartalmaz 2 anti-egyeztetett példát, ami a többi egyeztetett igenév számához képest nem tekinthető jelentéktelennek.

A jelen tanulmány az 5. részben egy másfajta magyarázatot fog nyújtani arra, hogy miért pont az E/3 végződés jelenik meg az anti-egyeztetett igeneveken.

5. Az anti-egyezés default értékű egyeztetés

5.1. Az E/3 érték betöltése default értékként

Mint azt már kifejtettem, a korábbi szakirodalom szerint az E/3 alanyú infinitívuszok, s ezáltal az E/3 személyvégződéssel bíró infinitívuszok gyakorisága miatt fordulhatott elő, hogy az E/3 végződés más személyekben és többes számban is használatossá vált. Én erre a hipotézisre itt egy strukturális alternatívát kívánok nyújtani. A korábbi szakirodalommal szemben azt állítom, hogy az anti-egyeztetett infinitívuszok E/3 végződése nem vesztette el a számra és személyre vonatkozó referenciáját, és nem vált egyenértékűvé a személyvégződés nélküli pusztán *-ni* infinitívusszal. Azt állítom tehát, hogy a Pozsonyi kódex *zoktham wetkeznje* (35 r) adata nem egyenértékű a *szoktam vétkezni* alakkal, hanem tényleges egyes szám, harmadik személyű végződést visel.

Javaslatom szerint az anti-egyezés default értékű egyeztetés. Amikor a megfelelő egyeztetőjegyek beépülnek a szintaktikai struktúrába, de a kérdéses főnévi kifejezéssel valami okból kifolyólag nem kerülnek egyezési viszonyba, akkor az egyeztetőjegyek érték nélkül maradnak. Ezt kivédendő, a grammatika default értéket, E/3 értéket rendel az egyeztetőjegyekhez. Így végül nem maradtak kiértékeletlen jegyek.

A default érték szerepét azért ez a szám-személy kombináció tölti be, mert minden szám-személy variáció közül ez a legjelöletlenebb. A számjegyek közül az egyes szám közismerten jelöletlenebb, mint akár a többes szám, akár a magyarban nem létező kettős vagy 'kevés' (paucal) szám. Farkas és de Swart (2010)

például azt javasolják, hogy a szintaxisban a többes számot egy privatív jegy képviseli, míg az egyes számú főneveknek egyáltalán nincsen számjegyük; azaz a többes szám szintaktikailag komplexebb, mint az egyes szám. A vonatkozó szakirodalomban továbbá arról is megegyezés van, hogy a személyjegyek közül a harmadik személy a legjelöltebb, azaz szintaktikailag legkevésbé komplex. Ionin és Matushansky (2002) például amellet érvel, hogy míg a harmadik személy csupán a [személy] jegyből áll, addig a második személyben a [személy] és a [(társalgási) résztvevő] jegy együttesen van jelen, az első személy pedig a [személy], [(társalgási) résztvevő] és [beszélő] jegyek mátrixának felel meg. A harmadik személy tehát mind a második, mind az első személy valódi részhalmaza, s így a személyjegyek közül a legegyszerűbbnek tekintendő. Egy még radikálisabb álláspont szerint a harmadik személy tulajdonképpen a személyjegy hiánya; valódi [személy] jegyet csak a társalgásban aktívan résztvevő második (hallgató) és első (beszélő) személyhez lehet társítani. Ezt az álláspontot képviseli többek között Beneviste (1971), ill. Harley és Ritter (2002a, b). Függetlenül tehát attól, hogy a harmadik személy a személyjegy egy tényleges értéke vagy a személyjegy abszolút hiánya, ez a személy az összes többinél kevésbé komplex, s ezért default értéknek a legalkalmasabb. A személy-szám egyeztetés default értéke így összességében az E/3, ezt a személy és számjegyek komplexitási hierarchiája indokolja.

Állításom szerint tehát az anti-egyeztetésben az E/3 végződés megőrzi az egyes szám harmadik személyre utaló szerepét, s ez azért lehetséges, mert az igenév és PRO alanya közötti egyeztetés nem tudja kiértékelni az egyeztetőjegyeket, és az E/3 default értéként töltődik be. Ennek a megközelítésnek lényeges előnyei vannak. Az itt vázolt javaslat a nyelvtan felépítéséből kiinduló, mélyebb magyarázatát adja annak, hogy az anti-egyeztetés morféma miért pont E/3, mint a gyakoriság-alapú megközelítés. Magyarázatom szerint az anti-egyeztetés értéke nem is lehetne más, mint E/3. Elemzésem tehát egy sokkal szigorúbb, és egyben könnyebben cáfolható predikciót tesz, mint a gyakoriság alapú – ez utóbbi ugyanis megengedné, hogy más személy-szám kombináció szerepeljen anti-egyező végződésként, amennyiben ez a más személy-szám kombináció statisztikailag gyakoribb. Megközelítésemet alátámasztja, hogy tudomásom szerint egyetlen nyelvben sincs olyan anti-egyezés, amelyben a paradigma minden elemét E/1, E/2, T/1, T/2 vagy T/3 végződés helyettesítené.

5.2. Az anti-egyeztetett infinitívusok értelmezéséről

Mielőtt továbbmennénk az elemzés részleteivel, meg kell vizsgálnunk azt, hogy mely tényezők tették lehetővé az ómagyarban az anti-egyeztetett infinitívusok alanyának visszakereshetőségét. Mivel javaslatom szerint az anti-egyezés E/3 végződése tényleges E/3 személyvégződés, felmerül a kérdés, hogy a szóban

forgó infinitívuszok alanya miért nem E/3 alanynak értelmezendő. Azaz például a Döbrentei kódex *jöttünk imadnia őtöt* (140 r) adatának értelmezése miatt *jöttünk, hogy mi imádjuk őt* volt, nem pedig *jöttünk, hogy ő₁ imádja ő₂-t*?

5.2.1. A kontrollós infinitívuszok

Tóth (2011b) megállapítja, hogy az ómagyar főnévi igenevekkel kötelezően együtt jár a strukturális kontroll. A strukturális kontroll azt jelenti, hogy ha a főmondatban van főnévi vonzat, akkor az infinitívusz nem vezethet be független referenciájú alanyt, hanem alanya kötelezően koreferens egy főmondati argumentummal (l. alább).¹¹ Javaslatom szerint az ómagyar anti-egyeztetés létrejöttében ez a tényező játszott döntő szerepet.

Bizonyos predikátumok esetében – például a *kezd*, *mer*, *szokott* igéknél – a kötelező koreferencia szemantikailag is indokolt. Nem tudunk például elképzelni olyan szituációt, ahol valakik el tudják kezdeni, hogy egy harmadik személy valamit csináljon (**elkezdek csodálkoznotok*). Az ómagyarban azonban a főnévi igenevek olyankor sem vezethetnek be független referenciájú alanyt, amikor ez a fölérendelt predikátum jelentésével összeegyeztethető lenne (ez igaz a mai magyarra is). Például célhatározói infinitívuszok esetén lehetséges, hogy valaki azért tegyen valamit, hogy valaki másnak lehetősége legyen valamit csinálni. A **jöttünk gyónnod* tehát nem szemantikai okokból rosszul formált, hanem azért, mert az infinitívuszi tagmondatokban strukturális kontrollnak kell érvényesülni, azaz ezek a tagmondatok szerkezetükből fakadóan kizárják a független referenciájú alany bevezetését.

A szóban forgó szerkezeti tényezőt a generatív nyelvtan keretében úgy lehet megragadni, hogy a főnévi igenévhez kötelezően PRO alanyt rendelünk. A PRO-nak nincs önálló referenciája, referenciát csak egy másik főnévi csoporttal

¹¹ Egyetlen példát ismerek, melyre ez az általánosítás látszólag nem érvényes:

(iii) *Hol akarod [megh zerzenw̃nk teneked az hofwety barant meg eenny]?* (Jord 439)

Véleményem szerint ez az egy példa nem cáfolja meg a fenti – egyébként rendkívül erős – általánosítást. Az általánosítás feladása helyett tehát inkább (iii)-t érdemes jobban megvizsgálni. Elképzelhetőnek tartom, hogy (iii)-ban tárgyi kontroll szerkezettel állunk szemben. Az ómagyarban az *akar* ige ugyanis alanyi és tárgyi kontrollal is állhatott (iv).

(iv) a *Howa akar ez [menny,]* (Jord 650) alanyi kontroll

b *Nem akarom [tudoman vtan es p[re]dicacionak yarnya] ewkewt* (JókK 118)

tárgyi kontroll

(iii)-ban tehát lehetséges, hogy a PRO-t egy rejtett tárgy kontrollálja:

hol akarod (~~minket~~) megh zerzenw̃nk.

való koreferencia útján kaphat. Végző soron tehát a PRO felelős azért, hogy az infinitívusz alanya (28)-ban a *városbeliek*, (29)-ben pedig a *mi*.

(28) *kyt latuan az varaf belyek kezdenek* [PRO *ygen czudalkodnja*] (JókK 150)

(29) *iottonk imadnia* [PRO *otot*] (DöbrK 140r)

A(z) (ó)magyar infinitívuszokkal együttjáró strukturális kontrollt azért fontos hangsúlyozni, mert a(z) (ó)magyar főnévi igenév személyragozott lehet. Márpedig több jól dokumentált nyelvet ismerünk, ahol a strukturális kontroll és az infinitívusz személyvégződése kiegészítő eloszlásban van. Igaz ez például a portugálban (Raposo 1987), a szárd logurdorói dialektusában (Jones 1993), a galíciaiban (Longa 1994) és a nápolyi dialektus 13-16. századi változatában (Vincent 1998). Ezekben a nyelvekben a személyragos infinitívusz független referenciájú alanyt kell, hogy bevezessen.¹² Az alábbi példák a szárdból valók.

(30) *keljo cantare*

akar.1SG énekelni

Énekelni akarok. (Jones 1993: 278, Miller 2003: 60)

(31) *non keljo a cantaren*

nem akar.1SG INF énekel.INF-3PL

Nem akarom, hogy énekeljenek. (Jones 1993: 299, Miller 2003: 61)

A(z) (ó)magyarban azonban független referenciájú alany bevezetésére az infinitívusz helyett gerundiumot, *-ás/és* végű főnevet vagy kötőmódú igét kell használni (l. még Tóth 2011a).

(32) *nē rēmèllikuala iṃar* [*o nēki megioṭèt*] (BécsiK 38)

(33) [*mìndonoknec latasara*] *az oltarrol le zalla* (NádK 239v)

(34) *Ime hozzad iottem mastan.* [*hoḡ meg gònṃal*] (BodK 14r)

Az infinitívuszi alany referenciájának kötelező lekötése egy főmondati bővítésmény által kizárja tehát, hogy az anti-egyező E/3 végződést önálló referenciájú alany jeleként lehessen értékelni. Így amikor a infinitívusz alanyát kontrolláló bővítésmény nem E/3 jegyekkel rendelkezik, akkor a főnévi igenév E/3 jegyét csakis default értéként betöltődött jegynek lehet értelmezni.

¹² A portugálban és a szárdban ez csak az alanyi kontrollos igékre vonatkozik. Tárgyi kontroll esetén kötelező az egyeztetés használata (Miller 2003). Koreferens egyeztetett infinitívuszok megtalálhatók a finnben, cseremiszbén, nganaszanban és a szelkupban is (Kubinyi 2008).

5.2.2. A nem kontrollos infinitívuszok

Mivel a nem kontrollos infinitívuszok között nem találtam anti-egyeztetett példát, csak feltételes módban lehet arról beszélni, hogy ha léteztek volna, alanyuk azonosítható lett volna-e, és hogyan.

Hangzó datívuszi alannal minden probléma nélkül lehetne anti-egyeztetés, hiszen itt az alanyi főnévi csoport szám- és személyjegyei egyértelműek lennének még az igenévi anti-egyezés ellenére is. Tehát a nem létező **ég a villanyod, szerintem neked otthon kell lennie* mondatban egyértelmű lenne, hogy az alanynak milyen ϕ -jegyei vannak. Vagyis az ilyen mondatok alanyának visszakereshetősége semmiben nem különbözne a kétargumentumú predikátumokkal tapasztalt datívuszi kontrollos anti-egyezésétől. Ez utóbbit (35) illusztrálja (az infinitívusz a deontikus *kell* vonzata, így a részeshatározó a főmondatból kontrollálja az igenév PRO alanyát).

(35) *Ezen keppen kell minekwnk es tennye ami testwnkel.* (BodK 5v)

Ha azonban az anti-egyeztetett infinitívusz *pro* datívuszi alannal rendelkezik, akkor az alany referenciájának azonosítása erős kontextuális segítséget igényelne. Ez esetben ugyanis egy nem E/3 alanyról lenne szó, aminek nincsen hangalakja, nem vált ki szabályos egyeztetést az igenéven, és nem koreferens egyetlen főmondati főnévi csoporttal sem. Az alany visszakereshetősége ez esetben csak akkor lenne biztosított, ha a tágabb szövegkörnyezet ezt megfelelően segítené (például egy visszaható névmási tárgy alapján egyértelműen meg lehetne állapítani az alany személyét és számát).

Az ilyen kontextuális segítség akkor is nagy szerephez jut az alany azonosításában, amikor egy datívuszi kontroll szerkezetben a kontrolláló főnévi csoport kiejtetlen marad. Ez történik például (36)-ban, ahol a főnévi igenevek (kiejtetlen) PRO alanyát a fölérendelt *kell* predikátum (kiejtetlen) *pro* datívuszi experiens vonzata kontrollálja, az igenév pedig anti-egyezik. Az infinitívuszi alany E/2 értéke azért visszakereshető, mert az egyik igenévnek E/2 visszaható névmási tárgya van (*tennen magadat*), továbbá a megelőző, *ha* kezdetű tagmondatban a véges ígének szabályosan egyeztetett E/2 végződése van (*akarz*).

(36) *Ha akarz penitenciat tartanja. meg kell a te testedet tagadnja, gotornye. es enhejtenye, es tennen magadat itelnye, hog be ne[ssel] essel az elo istennek kezebe.* (BodK 5r-5v)

5.2.3. Összegzés

Összefoglalásként tehát a következőket állapíthatjuk meg. Annak ellenére, hogy az anti-egyezés tényleges E/3 végződést tartalmaz, a főnévi igenév alanyának referenciája kontrollos mondatokban visszakereshető ha i) a kontrolláló fő-

névi csoport kiejtett vagy ii) a kontrolláló DP *pro*, de ezt ellensúlyozza a szövegkörnyezeti segítség. Nem kontrollós mondatokban elviekben visszakereshető lenne az alany, ha i) az infinitívusz alanya kiejtett, vagy ii) az infinitívusz alanyának *pro* voltát a szövegkörnyezeti segítség ellensúlyozni tudja. Konkrét példák azonban erre az esetre nincsenek.

6. A default érték megjelenésének magyarázata

6.1. Default egyeztetés más nyelvek véges mondataiban

Az anti-egyezés a nemzetközi szakirodalomban jól ismert jelenség. Több nyelvben is tetten érhetőek olyan esetek, amikor egy-egy nyelvtani szerkezetben a predikátumon a várt szabályos egyeztetés helyett vagy egy speciális morféma jelenik meg, mely különbözik az egyeztetési paradigma minden elemétől (ezt a leíró nyelvtanok gyakran valamiféle participiális végződésnek írnak le), vagy pedig E/3 végződés helyettesíti a paradigma összes elemét (azaz a főnévi csoport szám-személy jegyeitől függetlenül E/3 végződés használatos). Ezeket az eseteket a vonatkozó szakirodalom kivétel nélkül default értékű egyeztetésként magyarázza, melyet a predikátum és a főnévi csoport közötti egyeztetés meghiúsulása indokol.

A irodalomban az egyeztetés elmaradását legtöbbször a főnévi csoport esetjelölésére vagy az egyeztetés lokalitására vonatkozó megszorításokra vezetik vissza. Az alábbiakban mindkét esetet bemutatom egy-egy példán keresztül. Látni fogjuk azonban, hogy ezek az elemzések nem alkalmazhatóak az ómagyar infinitívuszokra.

6.1.1. Eset miatti anti-egyezés

Az esetjelölési megszorítások szerepét az (anti-)egyeztetésben az alábbi imbabura kecsua (Ecuador) adatokon szemléltetem. A kecsuának ebben a változatában az *experiens* théta szerepű alanyok, így például a *fázik* vagy az *álmos* igék vonzata, alanyeset helyett tárgyesetet viselnek (37). Ettől függetlenül szintaktikailag alanyként viselkednek: infinitívuszok alanyaként egy másik, koreferens főnévi csoport kontrollálja a referenciájukat, illetve alárendelt mondatokban kifejezhetők a *-shpa* 'azonos alany' (AA) igei szuffixummal (38). Az imbabura kecsuában azonban az alany-állítmány egyeztetés nem jöhet létre tárgyesetű főnévvel. Ezért a szóban forgó igeiken nem jelenhet meg a szabályos egyeztetés, ehelyett default értékű E/3 egyeztetést vesznek fel (39).

(37) *Juzi-ta puñu-naya-n*

José-ACC alud-DESID-3SG

José aludni akar; José álmos. (Cole 1985: 107–108, idézi Baker 2008a: 241)

- (38) [- *mika-naya-shpa*] *aycha-ta randi-rka-ni*
 eszik-DESID-AA hús-ACC vesz-MÚLT-1SG
 Amikor enni akartam, húst vettem. (Hermon 2001: 162, idézi Baker 2008a: 241)
- (39) *ñuka-ta puñu-naya-n / *puñu-naya-ni*
 én-ACC alud-DESID-3SG / alud-DESID-1SG
 Aludni akarok; álmos vagyok. (Cole 1985: 111, idézi Baker 2008a: 243)

Az ómagyarban az anti-egyeztetés nem vezethető le esetre vonatkozó megszorításokból. Az igenév PRO alanyát a főmondat alanyi, tárgyi vagy részeshatározói bővítménye kontrollálhatja, és mindhárom esetben bőségesen vannak szabályosan egyeztetett példák is.

6.1.2. Az $\bar{A}$ -láncok tulajdonságai miatti anti-egyezés

A lokalitási megszorításokra visszavezethető anti-egyeztetésnek számos példája közismert. Néhány olasz dialektusban, valamint a kelta, bantu és berber nyelvekben a saját tagmondatukon belüli $\bar{A}$ mozgatsnak alávetett alanyok (azaz a rövid kérdőmozgatással, fókuszálással vagy vonatkozó mellékmondatban való mozgatsal elmozdított alanyok) nem tudnak egyezni az állítmánnyal (l. többek között Ouhalla 1993, Richards 2001, Ouhalla 2005, Elouazizi 2005, Schneider-Zionga 2007, Ouali 2008). Ilyenkor a szabályos egyeztetés helyett egy speciális morféma jelenik meg az állítmányon; ezt gyakran az adott nyelv személyre, számra és nyelvtani nemre legjelöltebb egyeztetőmorfémájának tekintik.

Ezt a fajta anti-egyeztetést az alábbi (taryfit) berber példák szemléltetik. Ebben a nyelvben az E/3 hímnemű alanyi egyeztetés *i*- (bizonyos helyzetekben *y*), az E/3 nőnemű egyeztetés pedig θ (40).¹³

- (40) a *i-ffa w-a'yaz agum.*
 3SG.MASC-enni.PERF CS-férfi(SG.MASC) kenyér
 A/egy férfi kenyeret evett. (Elouazizi 2005: 121)
- b *y-sqad w-a'yaz θ abrat.*
 3SG.MASC-küld.PERF CS-férfi(SG.MASC) levél
 A férfi elküldött egy levelet/elküldte a levelet. (Elouazizi 2005: 122)
- c *θ -sqad θ amatu θ rfus i w-a'ba.*
 3SG.FEM-küld.PERF nő(SG.FEM) pénz nek CS-fiú
 A/egy nő pénzt küldött a fiúnak. (Elouazizi 2005: 122)

Az alany $\bar{A}$ mozgatsakor, így például fókuszmozgatás esetén, az ige nem egyezik az alannyal, hanem az alany ϕ -jegyeitől függetlenül a *y*-... *-n* cirkumfi-

¹³ A glosszákbán a CS a „construct state” rövidítése.

xumot viseli. (41)-ben a szabályosan egyeztetett *θ-sqad* alak elfogadhatatlan lenne (Elouazizi 2005: 122). A szegmentális azonosság miatt az anti-egyeztető morféma prefixumát több kutató is az E/3 hímnemű egyeztetéssel azonosítja (l. Ouhalla 1993 és az általa hivatkozott irodalom).

(41) (t) *θamatuθ i (g) γ-sqad-n rfrus i w-a'ba.*

van nő(SG.FEM) VONATK.PARTIKULA X küld.PERF.PART pénz nek CS-fiú
A nő (az, aki) küldött pénzt a fiúnak. (Elouazizi 2005: 125)

Baker (2008b) amellett érvel, hogy az anti-egyeztetés kiváltásához nem szükséges a nyílt mozgatás, mert a Nigériában beszélt *ibibo* nyelvben (SVO) in situ kérdőkifejezések éppúgy anti-egyeznek, mint a nyílt mozgatásos alanyi vonatkozó mellékmondatok. (42)-ben az alárendelő kérdőmondat elején egy kérdő mondatbevezető áll. Ezt az alanyi kérdőkifejezésnek követni kell (43), tehát nem mozgott el spec, TP-ből. (Baker részletesen érvel amellett, hogy nem történt sem topikalizáció, sem másfajta, a mondatbevezető alatti végpontú mozgatás.) (42)-ben az alany mégsem egyezhet az igével, az ige az anti-egyeztető *i-* morféma jelenik meg. A szabályos egyeztetés *a-* lenne (43). Ebből azt a következtetést vonja le Baker, hogy az anti-egyezést a rejtett mozgatás is kiválthatja.

(42) *Okon a-ke-bip mme anie i-di-di?*

Okon 3SG-MÚLT-kérdez COMP(+wh) ki i-JÖVŐ-jön
Okon megkérdezte, ki fog jönni. (Baker 2008b: 617)

(43) **Okon a-ke-bip anie mme i/a-di-di.*

Okon 3SG-MÚLT-kérdez ki COMP(+wh) i/3sS-JÖVŐ-jön
Okon megkérdezte, ki fog jönni. (Baker 2008b: 617)

Ennek a fajta anti-egyeztetésnek az elemzéséről nem alakult ki egységes vélemény a szakirodalomban, de abban sok munka megegyezik, hogy a megoldás a láncokra, illetve azoknak elemeire vonatkozó feltételekben keresendő. A (40) és (43) közötti mondatokra javasolt elemzések azonban nem ültethetőek át az ómagyar anti-egyeztetésre. Az ómagyar infinitívuszok kontroll struktúrával párosulnak. Ugyan a kötelező kontrollnak van mozgatásos elemzése, de ez mindenképpen A mozgatást tételez fel (Boeckx – Hornstein 2003, 2004, 2006; Boeckx et al. 2010a, 2010b; Hornstein – Polinsky 2010). A (40)-től (43)-ig bemutatott anti-egyezés viszont mindig $\bar{A}$ mozgatással jár együtt. Ráadásul a mozgatásos elemzéssel nem tudnánk megragadni a szabad határozói szerepű főnévi igenevek anti-egyezését, ezek ugyanis a mozgatás számára szigetek. Végül ha általános, a mozgatásos láncokra és elemeikre vonatkozó feltételekből szeretnénk levezetni az anti-egyezést, akkor azt várnánk, hogy az ómagyarban az infinitívuszok mellett a véges ige is anti-egyezhetne, ha alanyukat $\bar{A}$ mozgatással kimozdítjuk a spec, TP-ből. Ez azonban nem így van.

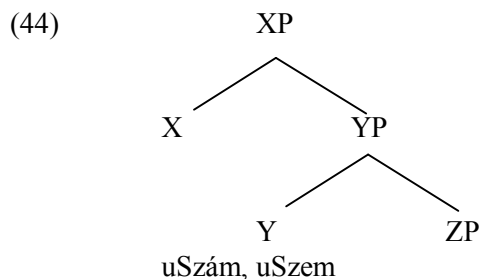
6.2. Default egyeztetés az ómagyar infinitívuszoknál

A 3.2.5. részben arra a következtetésre jutottam, hogy az ómagyar kontrollos főnévi igenevek egyeztetése és anti-egyeztetése opcionális: az egyeztetőmorféma megjelenhet vagy elmaradhat, megjelenése esetén pedig akár szabályosan egyezhet, akár default E/3 értékű lehet. Az opcionális modellezése a minimalista elméletben meglehetősen problémás, ez a keret ugyanis törekszik kizárni az olyan elemzéseket, ahol a deriváció egy pontján kétféle módon is továbbhaladhatunk úgy, hogy mindkét úton ugyanazt jelentő, grammatikus mondatot kapunk. Az adatok azonban azt mutatják, hogy az ómagyar főnévi igenevek elemzésénél a választhatóságot valami módon mégis biztosítani kell. Ráadásul egy egyszeri, bináris választási lehetőség nem elég, ebből ugyanis csak kétféle infinitívust tudnánk levezetni, hármat semmiképpen. Márpedig mindenképpen háromféle főnévi igenévre van szükség, hiszen az ómagyar főnévi igenév lehetett nem egyeztetett, szabályosan egyeztetett és anti-egyeztetett. Háromféle főnévi igenévet úgy kaphatunk, ha i) a deriváció egy pontján választási lehetőséget biztosítunk három különböző opció között, vagy ii) a deriváció két pontján is bináris választási lehetőséget biztosítunk, s a kapott négy logikai lehetőségből kettőnek a kimenete a felszínen egybeesik. Az itt javasolt elemzés a második módszert fogja követni. Javaslatom szerint az ómagyar főnévi igeneveknél a deriváció két különböző pontján van döntési lehetősége a beszélőnek. Az egyik helyen arról hoz döntést, hogy az igenéven lesz-e egyáltalán valamilyen egyeztetés (szabályos vagy default) vagy nem. Amennyiben itt az egyeztetést választotta, úgy egy másik ponton arról hoz döntést, hogy az egyeztetés szabályos vagy default értékű lesz-e.

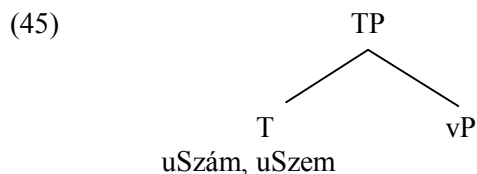
6.2.1. Az elemzés alapjai

Tóth (2000, 2002); Kenesei (2001); Dalmi (2005); Koopman – Szabolcsi (2000) és Szécsényi (2009) nyomán a magyar infinitívuszokat teljes CP-knek tekintem. A reprezentációk egyszerűsítése miatt azonban a TP fölötti projekciókat az ábrák nem tartalmazzák.

Az egyeztetés szerkezeti reprezentációjára a Chomsky (2000, 2001)-ben kidolgozott elméletet használom. Eszerint az egyeztetésért felelős jegyek értelmezhetetlenek (ezt az eléjük tett „u”-val jelezzük), és a szintaxisba érték nélkül kerülnek be. A szerkezetben a személyegyeztető jegyeket uSzem, a számegyeztető jegyeket uSzám formában jelenítem meg. A deriváció végén kiértékeletlen jegyek nem maradhatnak, ezért ezek a jegyek a szintaxisban szondázás útján próbálnak meg értéket kapni a legközelebbi személy- és számjeggyel rendelkező főnévtől. Esetünkben az infinitívusz igéje a PRO alannyal egyezik, a PRO által próbálja meg saját jegyeit kiértékelni. Az egyeztetőmorfémák nem projektálnak saját frázist, hanem egyéb funkcionális fejekkel alkotnak jegynyalábokat (44).

A főnévi igenév *-ni* végződését a T fej kitevőjének tekintem. A véges/nem véges megkülönböztetés valódi helyét nem TP-vel, hanem FinP-vel azonosítom, és valószínűsítem, hogy ennek fejébe a *-ni* morféma rejtetten felmozog. A felszínen ez nem okoz látható sorrendi változást. Javaslatom szerint az egyeztetőmorfémák a *-ni* által lexikalizált fejen, azaz T-n vannak. Ezt az indokolja, hogy bármely környezetben, ahol megjelenhet a *-ni*, ott az egyeztetőmorféma is megjelenhet (l. a 3-as részt).¹⁴

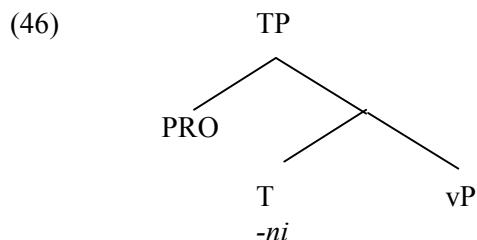
6.2.2. A nem egyeztetett igenevek

Az infinitívuszi egyeztetés hiányát a generatív grammatika modelljében kétféleképpen értelmezhetjük. Az egyik lehetőség az, hogy az egyeztetés hiánya tényleges grammatikai hiány: a szerkezetben nincsenek jelen az egyeztetésért felelős jegyek. A másik lehetőség, hogy az egyeztetés hiánya fonológiai hiány: a szerkezetben jelen vannak az egyeztetésért felelős jegyek, de hangzó alakot nem öltenek. Tóth (2011b) az utóbbi lehetőség mellett foglal állást. Arra azonban nem tér ki, hogy ez miért és hogyan történik (például elmarad a hangalak beillesztése, vagy zéró hangalak kerül beillesztésre, vagy a hangalak a beillesztést követően fonológiai törlésre kerül).

¹⁴ Az infinitívuszi végződésről azt is fel lehetne tenni, hogy a Fin fejen illeszkedik be. Ekkor az egyeztetőjegyeknek is a Fin fejen kell lenniük, mert csak így lehet levezetni a morfémák sorrendjét. Ez a megoldás azonban nem változtatna az elemzés lényegén. Mivel a véges mondatok egyeztetőjegyeit T-re szokás helyezni, a párhuzam érdekében az infinitívuszi végződést és az egyeztetőjegyeket is a T fejen ábrázolom.

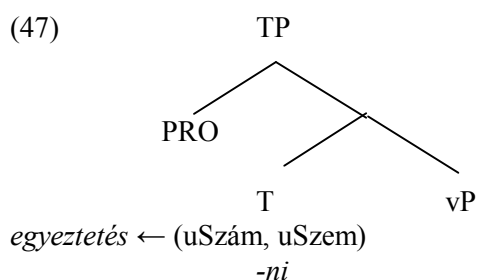
Ezzel szemben azt itt javasolt elemzésben az ómagyar főnévi igenév T fejében opcionálisan vannak jelen az egyeztetőjegyek: meglétük szabályosan egyeztetett vagy anti-egyeztetett igeneveket eredményez, hiányuk pedig nem egyeztetett infinitívusokhoz vezet. A nem egyeztetett főnévi igenevek szerkezete tehát (46).

A fonológiai hiány megközelítés nem ad kielégítő magyarázatot arra, hogy az egyeztetőjegyeknek miért nem kötelező hangzó alakot ölteni. Az itt javasolt grammatikai hiány megközelítésben a hangalak hiánya nem szorul további magyarázatra. Köztudomású továbbá a nem véges alárendelésről, hogy sok nyelv sok igenévtípusában az egyeztetés egyáltalán nem megengedett. Ezt legegyszerűbben az adott nyelvek adott igenévtípusaiban az egyeztetőjegyek teljes hiányával lehet modellálni. (46) az ilyen igenevekkel szoros párhuzamba állítja az ómagyar nem egyeztetett főnévi igeneveket.

6.2.3. A szabályosan és default értékkel egyeztetett igenevek

A (szabályosan vagy default értékkel) egyeztetett igenevek a nem egyeztetetektől abban különböznek, hogy T fejükhöz uSzám és uSzám egyeztetőjegyek is tartoznak.

De mitől függ, hogy az ómagyar főnévi igenév T fején levő egyeztetőjegyek szabályosan egyeznek vagy default értéket vesznek fel? Javaslatom szerint attól, hogy az infinitívusz PRO alanya mikor kap a mondatban referenciát. Ha olyan-

kor, amikor az alany-állítmány egyeztetés még meg tud történni, akkor szabályosan egyeztetett igeneveket kapunk, ha viszont csak később, amikor az uSzem és uSzám jegyeket szondázással már nem lehet kiértékelni, akkor anti-egyeztetett igeneveket kapunk. A nem kontrollos főnévi igenevek alanya önálló, előre meghatározott referenciával lép be a mondatba. Egy ilyen alany beolvasztása pillanatában azonnal ki tudja értékelni a T egyeztetőjegyeit, így a nem kontrollos infinitívusoknál nem fordul elő az anti-egyezés. A cikk további részében ennek a mechanizmusnak a részleteit dolgozom ki.

Mint fentebb már utaltam rá, az anti-egyeztetés létrejöttének lehetőségét a PRO referenciával való társulásának időzítésére vezetem vissza. A minimalist programban az operációk időzítése a fáziselmélet révén jut kulcsszerephez. Chomsky (2001) Fázis Áthatolhatatlansági Feltétele (PIC) kimondja, hogy az erős fázisokban csak a fázis pereme (a legfelső fej és annak specifikálói) látható a tagmondaton kívüli műveletek számára, a fázisfej komplementumában levő elemek az ilyen operációk számára elérhetetlenek. Javaslatom szerint a PRO referenciával való társításának időzítése is a fázisok időzítési tulajdonságaira vezethető vissza.

A generatív szakirodalomban általánosan elfogadott vélekedés az infinitívusokról, hogy nem erős fázisok, azaz vagy egyáltalán nem fázisok, vagy pedig gyenge fázisok (lásd pl. Landau 2004, 2006, 2008). Egy ilyen fázisnak megfelelő infinitívusban a beágyazott mondat PRO alanya és a főmondati kontrolláló DP minden probléma nélkül nyelvtani kapcsolatba tud lépni egymással. Így a PRO a TP specifikálójában referenciát tud kapni, és ha T-n vannak egyeztetőjegyek, akkor ezeket ki tudja értékelni. A nem erős fázisak megfelelő főnévi igenevek tehát szabályosan egyeztetettek és nem egyeztetettek lehetnek, attól függően, hogy találhatóak-e bennük egyeztetőjegyek vagy sem.

Javaslatom az, hogy az ómagyar főnévi igenevek választhatóan erős fázisok lehettek. Az ómagyar beszélőnek tehát a deriváció két pontján volt döntési lehetősége. A T fejnél arról hozott döntést, hogy az egyeztetőjegyek bekerüljenek-e a szerkezetbe, később, az infinitívuszi tagmondat határán pedig aközött választott, hogy a beágyazott mondat erős vagy gyenge fázis legyen.

A magyar szakirodalomban általánosan elfogadott álláspont szerint a főnévi igenevek teljes CP-k (Tóth 2000, 2002; Kenesei 2001; Dalmi 2005; Koopman – Szabolcsi 2000 és Szécsényi 2009). Vizsgáljuk meg, mit történik, ha ez a CP erős fázis. Ilyenkor életbe lép a Fázis Áthatolhatatlansági Feltétel: a C fázisfej komplementumába eső összetevők és a felső fázisban levő összetevők között már nem mehetnek végbe nyelvtani operációk. Mivel a leendő kontrolláló DP a felső fázisban helyezkedik el, a PRO pedig az alsóban (TP specifikálójában), e két főnévi kategória nem tud egymással nyelvtani kapcsolatba lépni, és a PRO a szokásos módon nem tud referenciát kapni a főmondatból. Ahhoz, hogy a végső reprezentáció grammatikus és értelmezhető legyen, a PRO-nak természetesen

valamilyen módon referenciához kell jutnia. Állításom az, hogy ez csak azután történik meg, hogy az alsó fázisstartomány elkerült a Kiírásra (Spellout). Az alsó fázisban tehát a T fej uSzem és uSzám egyeztetőjegyei egy még referencia nélküli PRO-t szondáznak, s így ezek a jegyek szondázás útján nem tudnak kiértékelődni. Annak érdekében, hogy végül ne kiértékeletlenül jussanak el az interfészekre, a fázis tartomány lezárulásakor utolsó menedékként életbe lép a default jegybetöltő mechanizmus, mely uSzám-nak egyes számú, uSzem-nek pedig harmadik személyű értéket ad.

Az elemzés végső lépéseként azt kell tehát tisztázni, hogy a PRO a deriváció mely későbbi pontján és hogyan kap referenciát. A következőkben erre két különböző megoldást is ismertetek. Sundaesan (2010) elemzésében egy erős fázisban levő PRO esetén a kontroll viszony csak a deriváció lezárulta után, a logikai komponensben valósul meg.¹⁵ A Fázis Áthatolhatatlansági Feltétel meggátolja a PRO-t abban, hogy a szintaxisban kapcsolatot létesítsen a kontrolláló DP-vel. Sundaesan szerint a PRO egyezési viszonyba lép a főnévi igenév C fejével (illetve az azon található, referenciát kódoló jegyekkel), a C pedig később egyezik a kontrolláló DP-vel. Így a PRO és a főmondati DP között indirekt egyezési viszony jön létre. Ez azonban már túl későn valósul meg ahhoz, hogy a PRO még a szintaxisban referenciát kapjon. A kontrolláló DP és a C fej egyezésekor ugyanis a C fázisfej komplementuma már elérte az interfészeket, s nincs a szintaxisban. A PRO így referencia nélkül jut el a Kiírásra (Spelloutra), és pontosan azért lesz zéró hangalakja, mert ezen a ponton a ϕ -jegyei még nem ismertek. Az LF interfészen a főmondat és az infinitívusz fázisai együtt interpretálódnak. Az anafora-jellegű PRO-hoz legközelebbi főnévi csoport a PRO antecedenseként értelmeződik, és referenciáját hosszú távú változó kötés (long-distance variable binding) útján leköti. Ezáltal a főmondati DP és a PRO között koreferencia jön létre. Ez természetesen már túl későn van ahhoz, hogy a szintaxisban a T fejen levő egyeztetőjegyekre hatással legyen; ezek a jegyek a deriváció végén, még az interfészek előtt megkapják a default értéket.

Az imént azt a kérdést tettük fel, hogy a PRO mikor és hogyan kap referenciát az alany-állítmány egyezési viszony (azaz a T uSzám és uSzem jegyei és PRO közötti egyezés) létrejötte után. Sundaesan nyomán tehát ezt a kérdést úgy válaszolhatjuk meg, hogy a PRO a szintaxisban egyáltalán nem kap referenciát; értelmezéséről az LF-en létrejött változókötés gondoskodik. Az adatoknak azonban egy másik elemzése is lehetséges, úgy, hogy a PRO még a szintaxisban megkapja a referenciáját. A főnévi igenév TP projekciójának kiépülésekor a PRO-nak még nincs referenciája, hiszen a kontrolláló DP még nincs a szerkezet-

¹⁵ Sundaesan minden angol infinitívuszt erős fázisnak tekint. Az én elemzésemben azonban az ómagyar főnévi igenevek választhatóan erős fázisok.

ben. Tegyük fel, hogy az infinitívuszokat erős fázissá tevő C fej egy EPP jegy segítségével a specifikálójába emeli a PRO-t.

(48) [_{CP} PRO C [_{TP} ~~PRO~~ T(uSzám, uSzem) vP]]

A CP fázis lezárultakor a főmondati kontrolláló még mindig nincs a szerkezetben, tehát PRO-nak még nincs referenciája. A fázis kiépülésekor azonban a C fej komplementuma, benne a T-n található egyeztetőjegyekkel, elérhetetlenné válik további operációk számára, és a szintaxisból az interfészekre kerül. Mivel eddig a pontig T egyeztetőjegyei a PRO által nem tudtak kiértékelődni, a kiértékeletlen jegyek viszont nem kerülhetnek az interfészekre, életbe lép a default érték betöltő mechanizmus, és az egyeztetőjegyeket egyes szám harmadik személyű értékkel látja el. A fázis peremén levő PRO azonban a szintaxisban marad, s a kontrolláló DP főmondatba történő olvasztásakor megkapja a referenciáját.

A fent vázolt mindkét megoldás azt eredményezi, hogy a PRO később kap referenciát, mint hogy a T egyeztetőjegyei a Kiírásra (Spellout) kerülnének. Itt inkább a második, szintaktikai megoldást tartom követendőnek, a két elemzés részletes összehasonlítása azonban jövőbeli kidolgozásra vár. Az anti-egyezés kiveszését a nyelvből mindkét elemzésben úgy lehet megragadni, hogy megszűnt az opció az infinitívuszok gyenge és erős fázis volta között: a főnévi igenévek ma már csak gyenge fázisok lehetnek. Az ómagyar anti-egyeztetett infinitívuszok a többi főnévi igenévhez viszonyított kis száma is az erős fázisok kiszorulásának a megindulásával magyarázható.

Végezetül érdemes megemlíteni, hogy az itt javasolt elemzés ellenérvként szolgál a kötelező kontroll A-mozgatásos elemzésével szemben. A kontroll mozgatásos elemzésében (Boeckx – Hornstein 2003, 2004, 2006; Boeckx et al. 2010a, 2010b; Hornstein – Polinsky 2010; Bartos 2006) ugyanis a főnévi igenév alanya nem PRO, hanem egy eleve referenciával rendelkező DP, ami később a fölérendelt tagmondat egy Theta-pozíciójába (a "kontrolláló DP" helyére) mozog. Az itt javasolt elemzés sarkalatos pontja, hogy a főnévi igenév alanya referencia nélkül kerül a mondatba, s referenciát csak a deriváció egy későbbi pontján (vagy még később, csak a logikai komponensben) kap. Ez az javaslat tehát a kontroll kötéses (Manzini 1983; Borer 1989; Rooryck 2000; Szabolcsi 2009; Tóth 2011b) vagy egyeztetéses (Landau 2000, 2004, 2006, 2008; Bondaruk 2006; Sundaresan – McFadden 2009) elemzését támogatja.

7. Összefoglalás

Ebben a tanulmányban az ómagyar főnévi igenevek egyeztetési mintáit tekintetem át. Megmutattam, hogy a kontrollált PRO alanyú infinitívuszok az ómagyarban opcionálisan nem egyeztetettek, szabályosan egyeztetettek vagy anti-egyeztetettek lehettek. Az anti-egyeztetést valódi egyes szám harmadik személyre utaló, default egyeztetésnek tekintetem. A nem egyeztetett főnévi igenevekről azt állítottam, hogy hiányoznak belőlük az egyeztetőjegyek. A szabályosan egyeztetett és anti-egyeztetett igenevek egyeztetőmorfémáinak helyét a T fejjel azonosítottam. Azt javasoltam, hogy a két egyeztetési minta közötti választást az befolyásolja, hogy a PRO tud-e referenciát kapni az infinitívuszi TP specifikálójában, ez pedig azzal függ össze, hogy erős vagy gyenge fázisban található. Az ómagyar infinitívuszokat választhatóan erős fázisoknak elemeztem. Egy gyenge fázisban levő PRO tud referenciát kapni a TP specifikálójában, s így ki tudja értékelni T egyeztetőjegyeit, szabályos egyeztetést eredményezve. Egy erős fázisban levő PRO azonban a TP specifikálójában nem, csak a fázis peremére mozogva, vagy a logikai formában tud referenciát kapni. Ez azonban már túl késő ahhoz, hogy az alsó fázis tartományában levő egyeztetőjegyeket kiértékelje, ezért ezeknek az utolsó menedékként működő, default-érték betöltő mechanizmus ad egyes szám harmadik személy értéket. Az elemzés tehát az egyeztetőjegyek meglétére, illetve hiányára, valamint a főnévi igenevek bal perifériájának tulajdonságaira vezeti vissza az egyeztetési mintázatokat.

Forrásjegyzék

- Bécsi codex. Közzéteszi Mészöly Gedeon. Uj Nyelvméltár 1. Budapest, MTA. 1916.
- Bod-kódex. XVI. század első negyede. A nyelvmélt hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel. A bevezetést és a jegyzeteket írta: Pusztai István. Régi magyar kódexek 2. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 1987.
- Cornides-kódex. Hasonmás és kritikai szövegkiadás, jegyzetekkel és tanulmánnyal kísérvé közzéteszi: Bognár András, Levárdy Ferenc. Codices Hungarici VI. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1967.
- Döbrentei-kódex, 1508. Halábori Bertalan keze írásával. A nyelvmélt hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel. Közzéteszi, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Abaffy Csilla és T. Szabó Csilla Madas Edit közreműködésével. Régi magyar kódexek 19. Argumentum – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 1995.
- Érdy codex. Közzéteszi: Volf György. Nyelvméltár IV-V. A M. T. Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest. 1876.

- Gömöry-kódex, 1516. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel. Közzéteszi, és a bevezetést írta: Haader Lea, Papp Zsuzsanna. Régi magyar kódexek 26. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 2001.
- Guary-kódex. Közzéteszi: Katona Lajos. Nyelvemléktár 15. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 1908.
- Horvát-kódex, 1522. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel. Közzéteszi, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Haader Lea, Papp Zsuzsanna. Régi magyar kódexek 17. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 1994.
- Jókai-kódex, XIV–XV. század. A nyelvemlék betűhű olvasata és latin megfelelője. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva közzéteszi P. Balázs János. Codices Hungarici VIII. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1981.
- A Jordánszky-codex bibliafordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomtatta: Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta: Volf György. Régi magyar nyelvemlékek 5. Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, Budapest. 1888.
- Kazinczy-kódex, 1526–1541. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel. Közzéteszi, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Kovács Zsuzsa. Régi magyar kódexek 28. Pharma Press – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 2003.
- Könyvecse az szent apostoloknak méltóságokról, 1521. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel. A bevezetést és a jegyzeteket írta: Pusztai István. Régi magyar kódexek 1. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 1985.
- Lobkowicz-kódex, 1514. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel. Közzéteszi, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Reményi Andrea. Régi magyar kódexek 22. Argumentum – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 1999.
- A Müncheni kódex 1466-ból. Kritikai szövegkiadás a latin megfelelővel együtt. Szerkesztette Nyíri Antal. Codices Hungarici VII. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1971.
- Nádor-kódex, 1508. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel. Közzéteszi és a jegyzeteket írta: Pusztai István, a bevezetést írta: Pusztai István és Madas Edit. Régi magyar kódexek 16. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 1994.
- Székelyudvarhelyi kódex, 1526–1528. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel. Közzéteszi, a bevezetést és a jegyzeteket írta: N. Abaffy Csilla. Régi magyar kódexek 15. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 1993.
- Döbrentei codex. – Teleki codex. Közzéteszi: Volf György. Nyelvemléktár 12. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest. 1884.
- Weszprémi-kódex, XVI. század első negyede. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel. A bevezetést és a jegyzeteket írta: Pusztai István. Régi magyar kódexek 8. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 1988.

Winkler-kódex, 1506. A nyelvemlék hasonmása, betűhű átírata és latin megfelelői, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva közzéteszi: Pusztai István. Codices Hungarici IX. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1988.

Irodalom

- Baker, Mark (2008a), The syntax of agreement and concord. Cambridge University Press, Cambridge.
- Baker, Mark (2008b), On the nature of the anti-agreement effect: evidence from wh-in-situ in *Ibibio*. *Linguistic Inquiry* 39: 615–632.
- Balassa József (1894), A szlavóniai nyelvjárás. *Nyr* 23: 259–267.
- Bartos Huba (2006), És mégis mozog? In: Kálmán László (szerk.), KB 120. A titkos kötet. Nyelvészeti tanulmányok Bánréti Zoltán és Komlósy András tiszteletére. Tinta, Budapest. 49–65.
- Beneviste, Émile (1971), Problems in general linguistics. University of Miami Press, Miami.
- Boeckx, Cedric – Hornstein, Norbert (2003), Reply to "Control is not movement". *Linguistic Inquiry* 34: 269–280.
- Boeckx, Cedric – Hornstein, Norbert (2004), Movement under control. *Linguistic Inquiry* 35: 431–452.
- Boeckx, Cedric – Hornstein, Norbert (2006), The virtues of control as movement. *Syntax* 9: 118–130.
- Boeckx, Cedric – Hornstein, Norbert – Nunes, Jairo (eds) (2010a), Control as movement. Cambridge Studies in Linguistics 126. Cambridge University Press, Cambridge.
- Boeckx, Cedric – Hornstein, Norbert – Nunes, Jairo (2010b), Icelandic control really is A-movement: reply to Bobaljik and Landau. *Linguistic Inquiry* 41: 111–130.
- Bondaruk, Anna (2006), The licensing of subjects and objects in Irish non-finite clauses. *Lingua* 116: 874–894.
- Borer, Hagit (1989), Anaphoric AGR. In Jaeggli, Oswaldo – Safir, Kenneth (eds), The null subject parameter. Kluwer, Dordrecht. 69–109.
- Chomsky, Noam (2000), Minimalist inquiries: the framework. In: Martin, Roger – Michaels, David – Uriagereka, Juan (eds), Step by step: essays in honor of Howard Lasnik. MIT Press, Cambridge, MA. 89–155.
- Chomsky, Noam (2001), Derivation by phase. In: Kenstowicz, Michael (ed.), Ken Hale: a life in language. MIT Press, Cambridge, MA. 1–52.
- Cole, Peter (1985), Imbabura Quechua. Croom Helm, London.
- Dalmi, Gréte (2005), The role of Agreement in non-finite predication. *Linguistic Aktuell / Linguistics Today* 90. John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia.

- Elouazizi, Nouredine (2005), Anti-agreement effects as (anti)-connectivity. In: Aldeirete, John (ed.), *Proceedings of 24th WCCFL*. Cascadilla, Somerville, MA. 120–128.
- Farkas, Donka F. – de Swart, Henriëtte E. (2010), The semantics and pragmatics of plurals. *Semantics and pragmatics* 3: 1–54.
- Harley, Heidi – Ritter, Elizabeth (2002a), Person and number in pronouns: a feature-geometric analysis. *Language* 78: 482–526.
- Harley, Heidi – Ritter, Elizabeth (2002b), Structuring the bundle: a universal morphosyntactic feature geometry. In: Weise, Heike – Horst J., Simon (eds), *Pronouns*. 23–39. John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia.
- Hermon, Gabriella (2001), Non-canonically marked A/S in Imbabura Quechua. In: Aikhenvald, Alexandra – Dixon, R. M. W. – Onishi, Masayuki (eds), *Non-canonical marking of subjects and objects*. John Benjamins, Amsterdam. 149–176.
- Hornstein, Norbert – Polinsky, Maria (eds) (2010), *Movement theory of control*. John Benjamins, Philadelphia.
- Ionin, Tania – Matushansky, Ora (2002), DPs with a twist: a unified analysis of Russian comitatives. In: Wayles, Browne – Kim, Ji-Yung – H. Partee, Barbara – Rothstein, Robert A. (eds), *Proceedings of Formal Approaches to Slavic Linguistics 11: the Amherst meeting 2002*. Michigan Slavic Publications, Ann Arbor, MI. 255–274.
- A. Jászó Anna (1992), Az igenevek. In: Benkő Loránd (szerk.), *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. A kései ómagyar kor morfológiája*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 411–454.
- Jones, Michael Allan (1993), *Sardinian syntax*. Routledge, London – New York.
- Károly Sándor (1956), Igenérendszerünk a kódexirodalom első szakaszában. *Nyelvtudományi értekezések* 10. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kenesei, István (2001), Criteria for auxiliaries in Hungarian. In: Kenesei, István (ed.), *Argument structure in Hungarian*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 79–111.
- Keresztes Kálmán (1953), A személyragos főnévi igenév használatáról. *Nyrv* 77: 340–352.
- É. Kiss Katalin (2001), A főnévi igenév személyragozásának kérdéseiről. In: Bakró-Nagy Marianne – Bánréti Zoltán – É. Kiss Katalin (szerk.), *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és nyelvtörténet köréből*. Osiris, Budapest. 249–273.
- É. Kiss, Katalin (2002), *The Syntax of Hungarian*. Cambridge University Press, Cambridge.
- É. Kiss Katalin (2009), Nekem el kell menni/el kell mennem/el kell, hogy menjek/el kell menjek/el kell menni. In: É. Kiss, Katalin – Hegedűs Csaba (szerk.), *Nyelvelmélet és dialektológia*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba. 213–230.
- Koopman, Hilda Judith – Szabolcsi, Anna (2000), *Verbal complexes*. Current Studies in Linguistics 34. MIT Press, Cambridge, MA.
- Kubinyi, Kata (2008), Agreement in Uralic: additions to the cross-linguistic generalizations. Handout of a talk delivered at UTDB Conference in Vienna, September 2008.

- Landau, Idan (2000), Elements of control: structure and meaning in infinitival constructions. *Studies in Natural Language and Linguistic Theory* 51. Kluwer, Dordrecht.
- Landau, Idan (2004), The scale of finiteness and the calculus of control. *Natural Language and Linguistic Theory* 22: 811–877.
- Landau, Idan (2006), Severing the distribution of PRO from case. *Syntax* 9: 153–170.
- Landau, Idan (2008), Two routes of control: evidence from case transmission in Russian. *Natural Language and Linguistic Theory* 26: 877–924.
- Longa, Víctor Manuel (1994), The Galician inflected infinitive and the theory of UG. *Catalan Working Papers in Linguistics* 4: 23–44.
- Manzini, Rita M. (1983), On control and control theory. *Linguistic Inquiry* 14: 421–446.
- Miller, Gary D. (2003), Where do conjugated infinitives come from? *Diachronica* 20: 45–81.
- Ouali, Hamid (2008), On C-to-T transfer: the nature of agreement and anti-agreement in Berber. In: D'Alessandro, Roberta – Fischer, Susann – Hrafnbjargarson, Gunnar Hrafn (eds), *Agreement restrictions*. Mouton de Gruyter, Berlin and New York. 159–180.
- Ouhalla, Jamal (1993), Subject-extraction, negation and the anti-agreement effect. *Natural Language and Linguistic Theory* 11: 477–518.
- Ouhalla, Jamal (2005), Agreement features, agreement and anti-agreement. *Natural Language and Linguistic Theory* 23: 655–686.
- Raposo, Eduardo (1987), Case theory and Infl-to-Comp: the inflected infinitive in European Portuguese. *Linguistic Inquiry* 18: 85–109.
- Richards, Norvin (2001), *Movement in language: interactions and architectures*. Oxford University Press, New York.
- Rooryck, Johan (2000), Configurations of sentential complementation: perspectives from Romance languages. Routledge, London.
- Schneider-Zionga, Patricia (2007), Anti-agreement, anti-locality and minimality: the syntax of dislocated subjects. *Natural Language and Linguistic Theory* 25: 403–446.
- Simonyi Zsigmond (1892), *A magyar határozók 2*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Sundaresan, Sandhya (2010), A reductionist treatment of control and anaphora. Kézirat, University of Tromsø, Tromsø.
- Sundaresan, Sandhya – McFadden, Thomas (2009), Subject distribution in Tamil and other languages: selection vs. case. *Journal of South Asian Linguistics* 2: 5–34.
- Szabolcsi, Anna (2009), Overt nominative subjects in infinitival complements in Hungarian. In: Vago, Robert M. – den Dikken, Marcel (eds), *Approaches to Hungarian 11*. John Benjamins, Amsterdam. 251–276.
- Szécsényi, Krisztina (2009), On the double nature of Hungarian infinitival constructions. *Lingua* 119: 592–624.
- Tóth, Ildikó (2000), *Inflected infinitives in Hungarian*. PhD-értekezés, University of Tilburg, Tilburg.

- Tóth, Ildikó (2002), Can the Hungarian infinitive be possessed? In: Kenesei, István – Siptár, Péter (eds), *Approaches to Hungarian 8*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 134–160.
- Tóth Ildikó (2011a), A *-t* képzős igeneves szerkezet használata az ómagyarban. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila (szerk.), *Nyelvelmélet és diakronia*. PPKE BTK, Piliscsaba.
- Tóth Ildikó (2011b), A ragozott főnévi igenevek a kései ómagyar korban. In: Bakró-Nagy Marianne – Forgács Tamás (szerk.), *A nyelvtörténeti kutatások legújabb eredményei VI*. SZTE, Szeged. 249–265.
- Vincent, Nigel (1998), On the grammar of *inflected* non-finite forms (with special reference to Old Neapolitan). In: Korzen, Iorn – Herslun, Michael (eds), *Clause combining and text structure*. Samfundslitteratur, Copenhagen. 135–158.